

Література

1. Дулуман Є. Християнство і духовна культура / Є. Дулуман // Християнство і духовність: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції циклу наукових конференцій Християнство: історія і сучасність. – Знання, 1998.
2. Історія релігії в Україні: [навчальний посібник / наук. ред. проф. А.Колодний, П. Яроцький] – К.: Знання, 1999.
3. Кріль М. Святи Кирило та Мефодій у духовному і культурному житті слов'янських народів / Михайло Кріль // Історія України. – 2003.– № 13, №14.
4. Огієнко І. Константин і Мефодій. Їх життя та діяльність / Іван Огієнко. – Вінніпег – Канада, 1970.
5. Повість врем'яних літ. – К.: Радянський письменник, 1999.
6. Релігієзнавчий словник [уклад. А.Колодний та ін.] – К.: Четверта хвиля, 1996.
7. Ростовський Д. Життя святих / Димитрий Ростовський. – Свято Успенская Почаевская Лавра, 2003.
8. Яроцький П. Християнство слов'янського обряду: історичні реалії і політичні розрахунки / П.Л. Яроцький // Слов'янський вісник. – 2004. – № 3.

Summary

Nina Kobernyk

The peculiarity of transformation the Byzantine ideal on Slavic soil

The article deals with the problem of consolidation the Slavic rite of Christianity by Saint apostles Cyril and Methodius.

УДК 94:261.8(477.81/.82) «1939/1945»

© Ірина Булига
м. Рівне

МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ НА ВОЛИНІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

У статті розглядаються проблеми конфесійного протистояння на Волині періоду Другої світової війни. Прослідковані причини і фактори сприяння конфліктогенних потенцій з акцентацією уваги на підсилення конфлікту участю в ньому політичних сил і владних структур. Досліджено аналіз спільностей та розбіжностей у контексті пошуку шляхів порозуміння.

Ключові слова: Друга світова війна, релігія, православні, католики, міжконфесійні конфлікти.

Актуалізація проблеми. Сучасна Україна, одне з найбільших поліконфесійних суспільств Європи, перебуває на перетині різних культурних світів. Попри всі спроби відшукати оптимальну модель втілення принципу міжконфесійної толерантності, поліконфесійність залишається одним із джерел потужної конфліктності. Адже релігійне відродження, що охопило Україну наприкінці ХХ ст., мало не тільки позитивні, а й негативні наслідки, до яких необхідно першочергово віднести міжконфесійні протистояння, особливо в українському православ'ї. Адже, говорячи про духовно-ідеологічні суперечності, зауважимо, що на відміну від конфліктів, які виникли внаслідок боротьби за розподіл чи контроль над матеріальними і фінансовими ресурсами та відносно кваліфіковано розв'язуються шляхом завчасної мобілізації зацікавлених сторін, ціннісно-ідеологічні, до яких відносяться і релігійні конфлікти, дуже важко нейтралізуються за допомогою переговорного процесу [3, с. 153].

З огляду на цей фактор конфліктологічна парадигма релігієзнавчих досліджень залишається актуальною і затребуваною, бо корені негараздів в українському релігійному житті сьогодення потрібно шукати, звертаючись до попередніх історичних періодів. У цьому контексті «антагонізм» міжконфесійних відносин нерідко активно заявляв про себе в суспільному просторі України, у тому числі і в період Другої світової війни. Тому **метою** дослідження є здійснення релігієзнавчого аналізу конфліктності в конфесійному середовищі православних і католиків.

Для досягнення мети ми поставили перед собою **завдання** розкрити причини, витоки і фактори сприяння розгортання конфліктних ситуацій. В статті ми зупинимось на розгляді причин лише внутрішньоправославних та православно-католицьких суперечностей, які були забарвлені українсько-польською конфліктністю на Волині. Адже на цій території кількісно переважаючими релігійними організаціями були православні і католицькі, а відтак більшість міжконфесійних конфліктів виникає саме на ґрунті відносин між православними церквами і православ'я з католицизмом.

Рівень розробки проблеми. Наукові розвідки у цій царині здійснюються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, посеред яких відзначимо А.Колодного [8], С.Здіорука [3], М.Бабія [8], Н.Стоколос [11;12], Л.Попека [15], І.Поїздник [5].

Результати. Понятійний конструкт «міжконфесійні конфлікти» характеризує ситуацію, що виникає у відносинах між релігійними суб'єктами і характеризується загостренням суперечностей між ними і супроводжується жорстким протиборством, ворожістю та конфронтацією, а нерідко й фізичним насиллям [8, с. 215]. Структуру міжконфесійного конфлікту формує міжконфесійний антагонізм [8, с. 212].

Гостра конфліктна ситуація спостерігалась у сфері відносин православних церков та була породжена цілим комплексом взаємопов'язаних причин: історичних, геополітичних, етнонаціональних, церковно-канонічних, проблемою лідерства та міжособистісних взаємин, проблемою володіння церковною власністю, релігійною упередженістю представників кожної конфесії та мала історичне, релігійно-догматичне і національне коріння. Утворення двох православних центрів на Волині (Луцьк та Почаїв) – Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та Автономної православної церкви (АПЦ) з початком Німецько-радянської війни, було обумовлено ходом попереднього історичного розвитку України. Жахливі перекручення у сфері державно-церковних відносин з боку світської влади, як німецької, так і радянської, чітка регламентація церковно-релігійного життя Волині, запрограмували конфлікт між православними конфесіями. Його розгортанню в значній мірі сприяв і весь контекст суспільно-політичного життя, починаючи з 1940 р., часу перепідпорядкування православ'я Волині від Варшавської митрополії до Московської патріархії, що зумовив трансформаційний процес канонічно-юрисдикційних змін.

У новій обстановці, яка була викликана окупацією України у 1941 р., гостро постало питання про те, в юрисдикції якої церкви має перебувати українське православ'я. В цьому руслі і полягала особливість формування українських православних центрів на Волині і була спрямована на автокефалізацію церкви та оформлення єдності, хоча і формальної, з Російською православною церквою. Кардинальна зміна політичної і церковної ситуації на території України гостро висунула в релігійному житті суспільства проблему автокефалії, що, на думку Н.Стоколос, і спричинило розкол у тодішньому православ'ї [12, с. 47]. З іншого боку, йшов паралельний процес становлення ще одного церковного утворення, яке не бажало поривати зв'язків з Московським патріархатом. З перших днів окупації, під прикриттям «релігійної толерантності», німці сприяли оформленню Автономної церкви як противаги національній – автокефальній.

Окупаційна влада, якій церковний розподіл був вигідний, визнала існування обох церковних напрямків [1, арк.8], спочатку фаворизуючи УАПЦ, підтримуючи антиросійські настрої в Україні та коли автокефальний рух почав виявляти ознаки самодостатності і некерованості, то німці все більше почали надавати протекціонізму АПЦ [11, с. 347].

Кожна конфесія була зайнята розбудовою власної інституції, яка могла б вести боротьбу з опонентами за розподіл сфер впливу, наголошувати на власній значимості та унікальності. А «німецька влада мала певну користь від боротьби між роз'єднаними церквами», дозволяючи вести полеміку і самостійно приєднувати приходи до православних автокефальної чи автономної орієнтацій [2, арк. 24]. Конкуренція між православними центрами полягала в тому, щоб виграти змагання за вплив на православних, закріпити за собою певну територію впливу. Подекуди спостерігаємо протиріччя всередині самої пастви, щодо бачення юрисдикційного підпорядкування та невизначеність самого священика у цьому питанні. До прикладу, парафія с.Коловерть, що на Рівненщині, юрисдикційно входила до складу Автономної церкви. Однак серед громади ширилась ідея про перепідпорядкування Автокефальній. Ситуація набула гострого характеру і настоятель храму о.Никанор (Шашкевич) пише рапорт митр. Олексію, в якому виявляє свою зтурбованість, прохаючи вирішити це питання, зазначаючи, що «досі в Коловерті... молилися... за двох Владик, бо Владика Алексій мене рукоположував, а Владиці Полікарпові я присягнув у часи хіротонії 1932 р.» [7, с. 454–455]. І навіть, коли приблизно з літа – початку осені 1942 р., невідкладність церковного поєднання усвідомлювалась ієрархією обох церков, позиції суб'єктів міжправославного протистояння залишилися стабільними у своїй складності та непримиренності.

Визначальним у характері міжконфесійних стосунків був суб'єктивний фактор, передусім позиція духовенства, релігійних активістів, що значною мірою ускладнювало процес нормалізації міжконфесійних стосунків. Основною перешкодою була ворожнеча між тими ієрархами, хто у свій час прийняли юрисдикцію РПЦ та прибічниками автокефалії. Ведучи боротьбу «за місце під сонцем», лідери православних конфесій не зважали на інтереси простих віруючих, які після першої радянської західноукраїнських територій та висунення завдання подолання релігії, намагання утвердження більшовицької моделі державно-церковних відносин, намагання зруйнувати суспільні і

моральні стереотипи, замінити релігійну складову ідеологічними мотивами, часто опинялися перед вибором, що підірвало авторитет Церкви й ускладнювало можливості об'єднання православної спільноти. На думку Н.Стоколос, утворення в українських землях двох православних церковних організацій, що перебували під юрисдикцією різних релігійних центрів, стало наслідком не тільки відсутності єдності концептуального бачення шляхів інституалізації українського православ'я і забезпечення його канонічності в середовищі православної ієрархії, а й вправного користування цією обставиною німецькими окупаційними чинниками. Канонічно-юрисдикційна залежність двох українських Православних церков від різних закордонних центрів об'єктивно сприяла ускладненню православного життя, створила одну із значних перешкод на шляху до їх поєднання [11, с. 339].

Внаслідок кризової ситуації в українському православ'ї, що виникла після утворення двох церков різного юрисдикційного спрямування, частина ієрахов, вихована в душі російської богословської школи, канонічність українського православ'я пов'язувала лише з Московським патріархатом. Патріотично налаштований клір вважав за необхідне проголошення автокефалії. Прагнення ієрахов створити спільний орган управління і провести об'єднавчий Собор були грубо зруйновані окупаційною владою. 8 жовтня 1942 р., у Почаєві, відбувся кульмінаційний момент консолідуючих переговорів і було підписано акт поєднання церков, ухвали якого зводились до наступних позицій: визнавалось фактичне існування УАПЦ; скасовувались усі різниці канонічного характеру; вищим органом церковного управління проголошувався Священний Синод. У майбутньому на заваді дотримання підписаного акту та фактичного поєднання стали, як німецька влада, яка заборонила будь-які згадки про цю подію в пресі, так і більша частина єпископату Автономної церкви.

Нездійшене поєднання Автономної та Автокефальної церков призвело до ще більшої ворожнечі між їх представниками, яку завульовано підтримувала і офіційна влада. Після невдачі поєднавчого процесу, розпочався відкритий терор проти православних ієрахов. Саме ж життя обох церков проходило згідно вказівок інструкцій місцевої влади. Таким чином, конфесійний фактор виконував здебільшого дезінтегративну функцію, що загрожувало стабільності. А якщо релігія не здатна згуртувати українську націю в єдине ціле, то навряд чи вона виконуватиме роль інтегратора у міжетнічних відносинах чи контактах.

Територія України завжди була одним із теренів, де впливи Сходу (православного) й Заходу (католицького та протестантського) поєднувалися і суперничали між собою, де відмінності між різними християнськими традиціями часто набували форми тривалого і гострого протистояння, або ж спонукали до вироблення планів і пошуку шляхів примирення. Всі ці історичні, геополітичні, етнокультурні та інші особливості суттєво впливали на розвиток церковного життя в Україні, тому не виглядали злягдженими відносинами і між представниками різних церков і конфесій.

Православно-католицькі взаємини періоду Другої світової війни були об'єктом складних політичних розрахунків і зразком цинічного використання релігійного фактору у стосунках між польською та українською спільнотами, які мали чіткі ознаки конфліктності. 1930-ті рр. підготували ґрунт для трагічних польсько-українських подій Другої світової війни. Етноконфесійна політика II Речі Посполитої була зорієнтована на національну асиміляцію та конфесійну інтеграцію православних українців з польською нацією і Римо-Католицькою церквою. Йшлося про ідентифікацію з польською державністю шляхом асиміляції автохтонного населення так званих східних кресів, значною частиною яких були українці Волині. Влада намагалася інтенсифікувати національну асиміляцію українців, діючи методами преференціювання інтересів Римо-Католицької церкви, використовуючи релігію й церкву як інструмент інтеграції некатолицького населення з польською державністю [8, с. 107]. Саме напередодні війни були прийняті і почали втілюватися урядові програми прискорення примусової асиміляції українців Галичини, Холмщини, Волині. Зростаюча радикалізація попереднього історичного періоду, призвела до відкритої конфронтації під час Другої світової війни. Неспроможні розв'язати територіальне питання мирними засобами обидві сторони вдалися до кривавої війни, що була схожою на етнічну чистку. Цей суспільний недуг не міг не позначитись на здоров'ї обох конфесій та підживив вікове протистояння між православними і католиками, хоча вирішальну роль у ньому відіграли позарелігійні чинники. Як зазначає І.Поїздник, конфесійна приналежність в цей час автоматично визначала сторону барикади, а священник латинського чи візантійського обрядів, який загинув від рук відповідно української чи польської боївки, трактувався як той, хто помер за свою Батьківщину та Церкву [5].

У своїй книзі «Гірка правда» В.Поліщук наводить цілу низку фактів закликів і участі православного кліру у масових вбивствах поляків. Так, в с. Іванковичі, що на Дубенщині, місцевий священник у проповіді казав, що з української землі треба вигнати без можливості повернення ляхів, мазурів, крижаків і покручів [6]. 28 серпня 1943 р. у волинському селі Штунь, православний

священик Покровський у місцевій церкві вчинив акт посвячення ножів, кіс, серпів і сокир, як знаряддя мордів, і роздав їх своїм прихожанам, щоб мордували "ляхів". Два дні після цього селяни використали ті знаряддя для мордування поляків з сусідніх сіл [6].

Чи до прикладу, 15 квітня 1943 року, у Любешові православне духовенство хотіло повернути у православ'я представників інших конфесій. Було проголошено ультиматум православним духовенством, згідно якого католики мали прийняти або православ'я, або піти на смерть. Тих, хто не погодився чекала смерть. „15 квітня 1943 року, у дерев'яному баракі зібрано близько 150 уніатів. Будинок був обкладений солом'яною і підпалений” [13, с. 35–36].

Кореспонденція римо-католицьких священиків до єпископа Адольфа Шельонжека говорить про жертви серед мирного населення і про готовність кліру продовжувати свою роботу, не дивлячись на смертельну загрозу. Інколи навіть єпископ змушений забороняти духовній особі повертатися до опустілої парафії, яка під загрозою [14, с. 106].

Не лише римо-католицький клір гинув від рук православних священиків. Спостерігаємо і зворотній формат цього процесу, коли від рук польських боївків гинули і православні священики. До прикладу, православний священик Анастасій (Абрамович) був настоятелем світязької Петропавлівської церкви, що на Волині. Наприкінці 1943 р. священик із родиною прийняв мученицьку смерть. Партизани, вірогідно польські, по-звірячому розправились із сім'єю священика [4, с. 25].

Як зазначає польський дослідник Л.Попек, 1943–1944 рр. стали найбільшими ударами, завданими католицькому життю у Луцькій єпархії під час Другої світової війни. На його думку від рук УПА загинуло приблизно 50–70 тисяч польського народу, у тому числі 21 ксьондз, 4 були тяжко поранені. [15, с. 41]. У результаті діяльності УПА, за даними польського дослідника Л.Попека, перестали існувати, були знищені чи розорені костели і каплиці римо-католицького обряду.

Таким чином, ідея тотожності релігійної й національної належності акумулювалася у формулі: «українець – значить православний, поляк – значить католик» та стала джерелом серйозного етноконфесійного конфлікту. Навіть інструкції ООН називали поляків «римо-католицькими елементами» [10, с. 366]. Хоча міжнаціональна боротьба не носила характеру прямих міжконфесійних зіткнень, проте україно-польські відносини були забарвлені відносинами між римо-католицькою та православними церквами, що було наслідком попереднього історичного розвитку обох спільнот, тому священнослужителі виступали одночасно і політиками стосовно ролі своєї конфесії у суспільстві. Хоча первинними виступали політичні причини, разом з тим, конфесійні розбіжності посилювали конфронтацію, сприяли її перенесенню на побутовий рівень, де вона ставала практично безконтрольною.

Усі зусилля поміркованої частини польського й українського націоналістичного підпілля, громадських і релігійних діячів, спрямовані на припинення міжнаціональної ворожнечі, виявилися неефективними. Враховуючи глибину розбіжностей в оцінці перспектив західноукраїнських етнічних земель можна припустити, що мирне полагодження стосунків за тих умов було маловірогідним. Поряд з тим особливо значною і вагомою виступила роль релігійних керівників, а їх політичні зусилля зміцнили духовний авторитет та були спрямованими на досягнення порозуміння, що дало змогу пом'якшити гострий етноконфесійний конфлікт.

Висновки. Ситуація конфліктності принижувала в очах вірних авторитет православного духовенства. На думку О.Сагана, «православ'я найбільше втратило своїх adeptів саме у ХХ ст. – столітті найбільших міжправославних непорозумінь, які підривали у віруючих довіру до православних Церков і спонукали їх до переходу в інші конфесії» [9, с. 262].

Міжконфесійні протистояння Другої світової війни мають рефлексійну спрямованість до сьогодення, коли тенденція нетерпимості перетворюється в константу політичних, національних, державно-будівничих відносин. Хоча в цих конфліктах первинними виступали політичні причини, конфесійні розбіжності посилювали конфронтацію, сприяли її перенесенню на побутовий, горизонтальний рівень спілкування, де вона ставала практично безконтрольною і набувала найгостріших форм та мала тотальний характер. Взаємні ж історичні кривди досить часто фігурують як основні перешкоди до суспільної злагоди сьогодні і безумовно впливають на нинішні відносини між сусідніми Україною і Польщею.

Література

1. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО) – Ф. Р-52 . – Оп.2. – Спр.13.
2. ДАРО – Ф. Р-281 . – Оп.2. – Спр.2.
3. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття : Монографія / Здіорук С. І. – К.: Знання України, 2005.
4. Петропавлівський чоловічий монастир на озері Світязь. / Упорядник Тетяна Оксистюк. – Нововолинськ, 2007.

5. Поїздник І. УГКЦ на тлі українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http:// www.ichistory.org](http://www.ichistory.org).
6. Поліщук В. Гірка правда [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http:// www.ukrstor.com](http://www.ukrstor.com)
7. Реабілітовані історією. Рівненська область: [у 27 т.]. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. Редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – Кн. 1 / [обл. редкол. : Королюк В. М. (співголова), Ю. М. Торкунов (співголова) та ін.]. – 2006.
8. Релігія і нація в суспільному житті України й світу / [колект. Монографія / відпов. ред. Л.Филипович]. – К.: Наукова думка, 2006.
9. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / Саган О.Н. – К. : Світ Знань, 2004.
10. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 / В. Сергійчук – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005.
11. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне: РІС КСУ – ППФ „Ліста – М”, 2003.
12. Стоколос Н.Г. Роздоріжжя. Про дискусії навколо шляхів розвитку православ'я на початку гітлерівської окупації України // Людина і світ. – 2002. – № 1.
13. С. Тереза Яконюк. Сестра Ядвіга-Алоїза Гано (1910-1943). Мучениця за віру./ С.Тереза Яконюк // *Wolanie z Wolynia – Воляннa з Волині. Релігійно-суспільне видання Римо-католицької Луцької Дієцезії.* – Ч.4 (71) – А Рік 12.
14. Debowska M. *Materialy do dziejow diecezji luckiej. Relacje o stanie dekanatow i parafii 1941-1944 / M. Debowska. – Bialy Dunajec. – Ostrog. : «Wolanie z Wolynia» , 2005.*
15. Popek L. *Diecezja lucka w okresie miedzywojennym i podczas II wojny swiatowej (1918-1944) / Popek L. // Polacy i Kosciol rzymskokatolicki na Wolyniu w latach 1918–1997. – Lublin : Towarzystwo Przyjaciol Krzemienca i Ziemi Wolynsko-Podolskiej, 1999.*

Summary

Iryna Buliga

Conflicts between religious denominations from World War II in Volyn: a historical dimension

The article deals with the problems of interconfessions opposition in Volyn during the period of the world war II. The article analyses the reasons and the factors for promoting conflict – provoking potentials with a special accent paid for strengthening conflict and taking part in it political and power structures. The article analyses all kinds of commonness and difference in the context of searching the ways of interorthodox understanding.

УДК [2-67+322] (075,8)

© Нестор Мизак
м. Чернівці

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УГКЦ У 40-50-Х РР. ХХ СТ.: ЛІКВІДАЦІЯ І НАСЛІДКИ

У статті висвітлюється процес переслідування і гонінь УГКЦ у середині ХХ ст.; ліквідація Церкви на Львівському «псевдособорі» 1946 р., доля її священства.

Ключові слова: Берестейська унія, УГКЦ, місіонери, НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ, ОУН, священники, ієрархи.

З установленням радянської влади у Східній Галичині 1944 р., як відомо, Українська греко-католицька церква зазнала жаклимих утисків і переслідувань за те, що не скорялася тоталітарному режиму та відстоювала національні інтереси народу, освячуючи його боротьбу за незалежність. Ще задовго до Львівського «псевдособору» влада по-варварськи знущалася над релігійними переконаннями греко-католиків. Їх змушували співпрацювати з ворогом, переходити на російське православ'я. Але УГКЦ не скорилося і працювало в «катакомбах» до 1989 р. З проголошенням Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. Церква невпинно відроджується, розвивається і повертає собі втрачені позиції.

Актуальність проблематики визначається роллю і значенням УГКЦ в духовному і суспільному житті українців у минулому і сьогодні. Мета публікації розкрити систему репресій радянської влади супроти українського греко-католицизму, причини і наслідки ліквідації Церкви на Львівському «псевдособорі» 1946 р. Основне завдання висвітлити хід репресивних дій органів радянської влади, ліквідаційного процесу 1946 р., долі духовенства в умовах насилля, радянських тюрем та концтаборів.